

Ο Ερανιστής

Τόμ. 21 (1997)

Μνήμη Λέανδρου Βρανούση

Ιάκωβος Γ. Πιτζιπίος. Ένας ελάχιστων λόγιος του 19ου αιώνα

Βασ. Βλ. Σφυρόερας

doi: [10.12681/er.220](https://doi.org/10.12681/er.220)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σφυρόερας Β. Β. (1997). Ιάκωβος Γ. Πιτζιπίος. Ένας ελάχιστων λόγιος του 19ου αιώνα. *Ο Ερανιστής*, 21, 337–351. <https://doi.org/10.12681/er.220>

ΙΑΚΩΒΟΣ Γ. ΠΙΤΖΙΠΙΟΣ

“Ένας ελάχιστων λόγιος του 19ου αιώνα”*

ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ του μυθιστορήματος του Ίακώβου Γ. Πιτζιπίου** (1802-1869) «Ή όρφανή τής Χίου ή ό θρίαμβος τής Άρετῆς» ό συντάκτης άνυπόγραφης βιβλιοκρισίας στό περιοδικό *Ευρωπαϊκός Έθρανιστής* τό χαρακτηρίζει «άθλία» συρραφήν ψυχρολογιῶν», έργο «άνθρώπου ού μόνον άγυμνάστου εις τό γράφειν, άλλα και μη έχοντος άκριβῆ γνώσιν τῆς γλώσσης».¹ Στόν ίδιο τόμο έν τούτοις του περιοδικου κρίθηκε επαινετικότερα άλλο βιβλίο του Πιτζιπίου, «Ή Λογική Γραμματική τῆς Έλληνικῆς Γλώσσης διά τούς πρωτοπείρους παιδας», που είχε εκδοθεῖ στην Όδησσό τό 1834 και είχε ανατυπωθεῖ στην Έρμούπολη τό 1841. Κατά τον άνώνυμο συντάκτη τῆς κριτικῆς αὐτῆς, τά προτερήματα τῆς Γραμματικῆς εἶναι «τό εὐμέθοδον και τό σύντομον. Περιέχει όρισμούς συντόμως και εύκρινῶς έκτεθειμένους. Δι’ αὐτῆς τό παιδίον μυεῖται εις

* Λίγες έβδομάδες πριν από την ανακοίνωση τῆς εργασίας αὐτῆς εκδόθηκε στη σειρά «Νεοελληνική Βιβλιοθήκη. Ίδρυμα Κώστα και Έλένης Ούράνη» τό βιβλίο *Ίάκωβος Γ. Πιτζιπίος, Ή Όρφανή τῆς Χίου ή ό θρίαμβος τῆς άρετῆς — Ό Πίθηκος Ξοῦθ ή τά ήθη του αἰῶνος* (Άθήνα 1955) με φιλολογική επιμέλεια του Δημήτρη Τζιόβα, στην Εισαγωγή του όποιου (σ. 3-93) παρέχονται πλούσια στοιχεῖα για τῆ ζωή και τό έργο του συγγραφέα. Σχεδόν συγχρόνως εκδόθηκε τό βιβλίο του Νάσου Βαγενά, *Ίάκωβος Γ. Πιτζιπίος, Ό Πίθηκος Ξοῦθ ή τά ήθη του αἰῶνος* (Άθήνα 1955) με εισαγωγή για τό πεζογραφικό του έργο (σ. 7-36). Άκολούθησαν οι μελέτες τῆς Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Συμβολή στη βιογραφία του Ίακώβου Πιτζιπίου», περιοδικό *Μολυβδοκοנדύλοελεκτης* 5 (1995-1996) 19-38, και του Άποστόλου Σαχίνη, «Ένας λόγιος του 19ου αιώνα. Ίάκωβος Πιτζιπίος», περ. *Νέα Έστία* τ. 141, τεύχος 1671 (15 Φεβρουαρίου 1997) 222-228. Στην τελική μορφή τῆς ανακοίνωσης αὐτῆς προσπάθησα, όσο ἦταν δυνατό, νά μην περιλάβω βιογραφικές ή άλλες ειδήσεις που δημοσιεύτηκαν στις προηγούμενες μελέτες.

** Χρησιμοποιῶ τον τύπο του επωνύμου Πιτζιπίος, όπως υπέγραφε ό συγγραφέας, αφήνω όμως τούς τύπους Πιτζιπίος ή Πιτσιπίος όταν περιλαμβάνονται σε κείμενα, παραθέματα των όποιων χρησιμοποιοῦ.

1. *Ευρωπαϊκός Έθρανιστής* 1 (1840-1841) 108-109. Ή βιβλιοκρισία αναδημοσιεύεται από τό Δημ. Τζιόβα, *ό.π.*, σ. 90-91.

τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τ' ἀναγκαιότερα, χωρὶς νὰ ταφῆ τὸ πνεῦμά του ὑπὸ πλήθος κανόνων ἀκαταλήπτων».²

Ἄν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι τῆ συντακτικῆ ἐπιτροπῆ τοῦ Ἑδρωπαϊκοῦ Ἐραριστῆ ἀποτελοῦσαν οἱ Φίλιππος Ἰωάννου, Γεώργιος Βέλλιος, Περικλῆς Ἀργυρόπουλος, Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, Δημήτριος Σαμουρκάσης, Νικόλαος Λεβαδιεύς καὶ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ βιβλιοκρισία γιὰ τὴν «Ὀρφανὴ τῆς Χίου» ὀφείλεται στὸν Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ καὶ γιὰ τὴ «Λογικὴ Γραμματικὴ» στὸν Φίλ. Ἰωάννου. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ραγκαβῆς στὸ ἔργο του «Histoire Litteraire de la Grèce moderne», ἀγνοεῖ τὸν Πιτζιπίο, ἐνῶ ἀφιερώνει πέντε σελίδες στὸ λόγιο ἱατρὸ Πέτρο Καλλιβούρση, πού μόνον ἓνα ποιητικὸ του ἔργο εἶχε ἐκδοθεῖ,³ καὶ ἀναφέρεται, συνοπτικὰ ἔστω, στὸ ἔργο τοῦ Στεφάνου Ξένου, τοῦ Κωνσταντίνου Ράμφου, τοῦ Ἐμμανουὴλ Ροῖδη, τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀγνώστους σχεδὸν σήμερα Ἰωάννη Δελιγιάννη, Μαριέττα Ράλλη, Ἀχιλλεῖα Λεβέντη, Δημήτριο Πανταζῆ καὶ Δημήτριο Σαλαπάντα.⁴

Ἄν ὅμως ὁ Πιτζιπίος ὡς μυθιστοριογράφος ἀγνοήθηκε ἀπὸ τὴ λογιόσυνῃ τοῦ καιροῦ του, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ «Ὀρφανὴ τῆς Χίου» —ἓνα ἀπὸ τὰ πολυδιαβασμένα ἔργα τοῦ περασμένου αἰώνα— ἐπανεικδόθηκε τέσσερις φορές (1863, 1869, 1883, 1929) καὶ διασκευάσθηκε γιὰ τὸ θέατρο (1881),⁵ καὶ μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια ἀνασύρθηκε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια, ἡ ἄλλη του δράση καὶ κυρίως ἡ ταραχώδης θητεία του ὡς διευθυντῆ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ ἡ ἀμφιταλάντευσὴ του ἀργότερα μεταξὺ

2. Ἑδρωπαϊκὸς Ἐραριστής, ὅ.π., σ. 222.

3. A. R. Rangabé, *Histoire Litteraire de la Grèce moderne*, τ. II (Παρίσι 1877), σ. 174-178. Ὁ Καλλιβούρσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἱατρικοὺς περιεχομένους μελέτες, εἶχε δημοσιεύσει στιχομεγέθηματᾶ στὴν ἑφημερίδα τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Θράκη* (24 Ἀπριλίου καὶ 6 Μαΐου 1875) πού ἀναδημοσιεύθηκαν στὴν ἑφημερίδα *Πανόπη* τῆς Ἐρμούπολεως (8 Μαΐου καὶ 5 Ἰουνίου 1875) καὶ εἶχε ἐκδώσει πολὺστιχο ποίημα μὲ τὸν τίτλο «Νησιωτικὰ Ἔπη» (Λιψία 1876).

4. Ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων αὐτῶν μόνον δύο εἶναι λογοτεχνικά: τοῦ Ἰωάννη Δελιγιάννη, *Ζηγήματα* (Ἀθήνα 1845) καὶ τοῦ Ἀχιλ. Λεβέντη, *Ἡ Τασσὼ* (Ἀθήνα 1858)· βλ. Δ. Γκίνης-Β. Μέξια, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Β', ἀρ. 4142 καὶ τ. Γ', ἀρ. 7575. Γιὰ τὴ Μαριέττα Ράλλη δημοσίευσε ἐπικήδειο στὴν ἑλληνικὴ καὶ γαλλικὴ γλώσσα ὁ Πιτζιπίος στὸ βραχύβιο περιοδικὸ του *Revue d'Orient* (Ἰανουάριος 1861). (Γιὰ τὸ περιοδικὸ αὐτὸ βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὅ.π., σ. 35-36.) Ὁ Δημ. Πανταζῆς εἶναι γνωστὸς κυρίως γιὰ τὰ διδασκτικὰ βιβλία του καὶ ὁ Δ. Σαλαπάντας γιὰ δύο μονογραφίες του γιὰ τὸ Σούλι (1860) καὶ τὴν Πάργα (1861).

5. Δ. Γ. Τζιόβα, ὅ.π., σ. 41 καὶ 87.

τῆς Καθολικῆς καὶ τῆς ᾿Ανατολικῆς» —ὅπως τὴν ὀνομάζει— ᾿Εκκλησίας προκάλεσαν δριμύτατες ἐπικρίσεις: ἀπὸ συγχρόνους του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ νεότερους συγγραφεῖς χαρακτηρίστηκε «ἐξωλέστατος»,⁶ «ἐξωλέστατος καὶ προδότης»,⁷ ᾿Ιουδαῖος,⁸ «διαβόητος καὶ πασίγνωστος ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑῶν τε καὶ Ἑσπερίαν»,⁹ «απειαιδευμένος ἀλλὰ πανοῦργος»,¹⁰ «ψεύστης καὶ ἀχαρακτήριστος [...] κίβδηλος Χιώτης ἐμπαίξας δύο ἢ τρία δόγματα».¹¹

Οἱ βιογραφικὲς εἰδήσεις γιὰ τὸν Πιτζιπίο, πού δημοσιεύθηκαν τὸ 1860 μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου του *Le Romanisme* ἀπὸ τὸν Pierre Paget στὴν *Illustration, Journal Universel* (τόμος 35 (1960), σ. 341-342), στηρίχθηκαν πιθανότατα, ὅπως ἤδη ἔχει ἐπισημανθεῖ,¹² σὲ πληροφορίες πού ἔδωσε ὁ ἴδιος κατὰ τὴ διαμονή του στὸ Παρίσι στὸν βιογράφο του. Ὁ Πιτζιπίος, μεγαλομανῆς καὶ φιλόδοξος, ἀπομονωμένος τότε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, «ἀποσυνάγωγος» κατὰ τὸν εὐστοχο χαρακτηρισμὸ τοῦ Δημ. Τζιόβα,¹³ θέλησε, γιὰ νὰ δικαιολογήσει προφανῶς τὸν τίτλο τοῦ *Prince*, πού εἶχε προτάξει στὸ ὄνομά του, νὰ ἀναγάγει τὶς οἰκογενειακὲς του ρίζες στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν καὶ συγκεκριμένα στὴν περίοδο τοῦ Ἰσαακίου Α' (1057-1059). Κατὰ τὸν Paget ἐπίσης, ἓνα μέλος τῆς οἰκογενείας Πιτζιπίου, ὁ Κωνσταντῖνος Πιτζιπίος, ἔλαβε μέρος σὲ ἐπιχειρήσεις τῶν Γενουατῶν ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν στὸ Αἰγαῖο τὸ 1457.¹⁴

6. Ὁ χαρακτηρισμὸς σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Εὐθυβοῦλη (16 Ἰουνίου 1849) γιὰ τὴν ὁποία βλ. παρακάτω, σ. 345.

7. Ἐφημερίδα *Αἰὼν* 10 Ἰουλίου 1854, σ. 3, στήλη β'. Γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ *Αἰὼνος* βλ. Δημ. Τζιόβα, ὁ.π., σ. 9, σημ. 2 καὶ σ. 24.

8. Ἐφημ. Ἀθηνῶν 11 Μαΐου 1857.

9. Φιλοθέου Βρυεννίου, *Ἐκθεσις τῆς καταστάσεως τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 195.

10. Ἀναστ. Διομήδους-Κυριακοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθῆνα 1881, τ. Β', σ. 320-321.

11. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου 1800-1913*, Ἀθῆνα 1932, σ. 54 καὶ 61.

12. Ἡλ. Πετροπούλου, «Ἰάκωβος Γ. Πιτζιπίος, Ὁ συγγραφέας τῆς ᾿Ορφανῆς τῆς Χίου», ἐφ. *Ἐλευθεροτυπία* 7 Μαΐου 1994, σ. 34 καὶ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 49.

13. Δημ. Τζιόβα, «Ἐνας ἀποσυνάγωγος τοῦ περασμένου αἰῶνα», ἐφ. *Τὸ Βῆμα* 30 Ἀπριλίου 1995, σ. Β10.

14. Βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 20. Ἡ πληροφορία τοῦ Paget εἶναι ἀνακριβής. Στὶς «σταυροφορικὲς» ἐπιχειρήσεις πού, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Βενετῶν, εἶχε ὀργανώσει ὁ πάπας Κάλλιστος Γ' στὸ Αἰγαῖο ἐναντίον τῶν Τούρκων (1456-1459)

Εἶναι βέβαιο, ἐν τούτοις, ὅτι κλάδος τῆς οἰκογενείας τοῦ Πιτζιπίου βρισκόταν στὸ τέλος τοῦ δέκατου ἔκτου αἰώνα στὴ Βλαχία: τὸ 1583 ὁ ἄγνωστος ἀπὸ ἄλλη πηγὴ Σεκοῦνδος Λούκαρις, ἐπίτροπος στὴ Βιέννη τοῦ βοεβόδα τῆς Βλαχίας Ράντου Μίχνεα, ἀπευθύνει στὸν «μισέρ Μιχαὴλ Πιστζιόν [: Πιτζιπιόν] ἀπὸ τὴν Χίον» ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ οἰκογενειακοῦ περιεχομένου μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ τὴν ἀνακοινώσῃ στὴ θεία τοῦ Μίχνεα.¹⁵

Ἀπὸ τοὺς πλησιέστερους χρονικὰ συγγενεῖς τοῦ Ἰακώβου Πιτζιπίου ὁ Ζωρζῆς Πιτζιπίος, στὰ μέσα τοῦ δέκατου ὄγδου αἰώνα (1755),¹⁶ ἀναφέρεται ὡς ἐνισχυτῆς —δανειστῆς— τοῦ Πατριαρχικοῦ Ταμείου καὶ λίγες δεκαετίες ἀργότερα μαρτυροῦνται ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του: σὲ κώδικα τοῦ δέκατου ἔβδομου αἰώνα ποὺ περιλαμβάνει ἐπιστολὲς τοῦ Συνεσίου καὶ μιὰ «Ψυχαγωγία» βρίσκουμε τὴν ὑπογραφή τοῦ Λουκά Πιτζιπίου μὲ χρονολογία 10 Αὐγούστου 1783 καὶ τὴ σφραγίδα μὲ τὸ οἰκογενειακὸ του ἔμβλημα.¹⁷ Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Κοραῆς σὲ ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Δημήτριον Λῶτο, τὸν Πρωτοψάλτη τῆς Σμύρνης, ἀναφέρει τὸν «μισέρ Μανόλην Πιτζιπιόν» (1782 καὶ 1783)¹⁸ καὶ τὸν Μικὲ Πιτζιπιόν (1785), γιὰ τὸν ὁποῖο γράφει: «Ἦδιστα προσαγόρευσον ἐκ μέρους μου τὸν μισὲ Μηκὲν Πιτζιπιόν· ἄμποτε νὰ εἶχον εἰς τὴν ἐξουσίαν μου μιὰν Κατήχησιν διὰ νὰ τὴν προσφέρω εἰς τὴν εὐγενεῖάν του». ¹⁹ Τέλος ὁ Γεώργιος Πιτζιπίος, ὁ πατέρας τοῦ συγγραφέα τῆς «Ὀρφανῆς τῆς Χίου», ἀναφέρεται ὡς διδάσκαλος στὴν Κωνσταντινούπολη —στὴ Σχολὴ τοῦ Γαλατᾶ— τῆ δευτέρῃ δεκαετίᾳ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα.²⁰

οἱ Γενουάτες ποὺ κατεῖχαν τὴ Χίο καὶ τὴ Λέσβο ἀρνήθησαν νὰ λάβουν μέρος. Βλ. Ἄποστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Α' Ἀρχὲς καὶ διαμόρφωσή του, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 354-357.

15. *Documenti Grecesti privitoare la Istoria Romanilor publicate dupa originalele copiiile Academiei Române si tiparitura* de N. Iorga, στὴ Συλλογὴ Hurmuzaki, *Documente...*, τ. XIV, I, Βουκουρέστι 1915, σ. 67.

16. Μ. Ι. Γεδεών, «Ὁ ἀρχαιότερος Κώδιξ τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου», περ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* τ. 14, ἔτος I (1890), σ. 157.

17. Νίκου Α. Βέτη, *Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, τ. Α', Ἀθήνα 1915, σ. 86.

18. Ἀδαμαντίου Κοραΐ, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α', Ἐκδοτικὴ Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ἀλκμης Ἀγγέλου, Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκος, Ἀθήνα 1964, σ. 20 καὶ 44.

19. *Ὁ.π.*, σ. 54.

20. Ματθαίου Κ. Παράνικα, *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν Γραμμάτων...* (Κωνσταντινούπολη 1867), σ. 33.

Με τὸ πρῶτο δημοσίευμα τοῦ Ἰακώβου Πιτζιπίου στὸ *Λόγιον Ἐρμῆ* τὸ Μάιο τοῦ 1820,²¹ ὁμιλία «εἰς τὴν δημόσιον ἐξέτασιν τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς τῆς Χίου» στὶς 7 Ἰανουαρίου 1820, ὁ δεκαοχτάχρονος ἀπόφοιτὸς τῆς ἀποδεικνύεται ὅχι μόνον καλὸς χειριστὴς τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ γνώστης σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ τῆς κλασικῆς γραμματείας. Στὸ ἄτιτλο αὐτὸ κείμενό του «προβάλλων ὅτι ἡ πολυμάθεια βλάπτει τοὺς κακῶς ἀνατεθραμμένους» διακρίνει τὴν πολυμάθεια, ποὺ εἶναι «ἔργον μνήμης», ἀπὸ τὴν *παιδεία*, τὴν ὁποία «οἱ παλαιοὶ καὶ νέοι σοφοὶ ἐννοοῦν μάθησιν καὶ ἄσκησιν ἐν ταύτῳ τῶν καλῶν [...] Πεπαιδευμένος λέγεται καὶ εἶναι ὁ ἔχων μάθησιν καὶ ἦθη χρηστά». Τὴν ἐπιχειρηματολογία του στηρίζει σὲ ἀποσπάσματα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Κικέρωνος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ὁ ἐπίλογος τῆς ὁμιλίας αὐτῆς παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον· σὲ μιὰ ρητορικὴ ἀποστροφή πρὸς τοὺς συμμαθητὲς του γράφει: «Οἱ ἄλλοεθνεῖς, ἄλλοι μὲν καταφρονητικῶς μᾶς ἐκατηγόρουν ὡς ἐκτρώματα τῆς εὐγενεστάτης Ἑλλάδος, ἄλλοι δὲ φιλανθρωπότεροι μᾶς ἐλυποῦντο διὰ τὴν ἀπαιδευσίαν μας, καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν εἶχαν δίκαιον καὶ πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν ἀναγινώσκοντες τὰ συγγράμματα τῶν ἐνδόξων προγόνων μας καὶ βλέποντες πόσον ἀπεμακρύνθημεν ἀπὸ τὴν εὐγένειαν ἐκείνων. Μ' ὅλα ταῦτα ἐκείνων ἀπόγονοι εἴμεθα, τὴν γλῶσσαν ἐκείνων λαλοῦμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ χωρικοὶ μας καὶ οἱ ποιμένες μας. Εἴμεθα τέκνα τῆς Ἑλλάδος δυστυχεῖ, ἀλλ' ὅχι ἐκτρώματα, πλέον εὐτυχεῖς ὅμως ὑπὲρ τοὺς προγόνους ἐκείνους κατ' ἄλλο, μέγιστον πάντων· κατὰ τὴν εἰς Θεόν, λέγω, ἀληθινὴν λατρείαν. Εἴμεθα Ἕλληνες τὴν φύσιν καὶ Χριστιανοὶ τὴν πίστιν».²²

Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Πιτζιπίου μᾶς παραπέμπουν σὲ ἀνάλογες τοῦ Κοραῆ,²³ τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο προφανῶς εἶχε ὑπ' ὄψιν του ἀπὸ τῆ μαθητεία του στὴ Σχολὴ τῆς Χίου, καὶ ἐπαλαμβάνονται μὲ πικρία αὐτὴ τῆ φορὰ σαράντα χρόνια ἀργότερα στὸ «Ἰπόμνημα περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς» (Παρίσι 1859),²⁴ ἕνα ἀξιο-

21. *Λόγιον Ἐρμῆς* 1820, σ. 295-300. Στὶς σ. 290-295 δημοσιεύεται ἡ ὁμιλία τοῦ διευθυντῆ τῆς Σχολῆς Νεοφύτου Βάμβα καὶ στὶς σ. 300-305 τοῦ Ἀμβροσίου Ἀργέντη μὲ θέμα «Εἰ συμφέρει τοῖς Χίοις ναυπηγεῖσθαι».

22. *Ὁ.π.*, σ. 300.

23. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Προλεγόμενα στοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας Συγγραφεῖς καὶ ἡ Ἀὐτοβιογραφία του*, τ. Α', πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα (Μορφωτικὸ Ἰνστιτούτο Ἑθνικῆς Τραπέζης) 1984, σ. 317-318, 329-330, 521.

24. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Πιτζιπίου βλ. παρακάτω, σ. 350.

πρόσεκτο δοκίμιο, πού κι αυτό, όπως ή «Όρφανή τής Χίου», είχε άγνοηθεϊ ώς τις μέρες μας: «Κατηντήσαμεν γελοίοι εις τόν κόσμον φανταζόμενοι νά τραφώμεν, ώς αϊ κάμηλοι, δια τοῦ αναμασήματος τῶν ἔργων τῶν ἐνδόξων προγόνων μας ψιττακίζοντες άκαταπαύστως τί ἔπραξαν οἱ Αεωνίδαι καί οἱ Θερμιστοκλεΐς, οἱ Περικλεΐς καί οἱ Δημοσθένεις, οἱ Ἄρμόδιοι καί οἱ Ἄριστογείτονας».25 Καί ἄλλοῦ: «Διατί νομιζόμεν ὅτι ἐκπληροῦμεν πάντα τὰ χρέη φιλοπάτριδος πολίτου καί λογικοῦ ἀνθρώπου, πάντα τὰ καθήγοντα τοῦ Ἑλληνοσ, κατακωφάινοντες τόν κόσμον μέ τὰς κομπορημοσύνας μας ἐπὶ τῶν μεγάλων ἔργων τῶν λαμπρῶν μας προγόνων καί τῶν ἐνδόξων πατέρων μας;»26

Μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Χίου, συνέχισε τίς σπουδές του στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Παρισιοῦ27 καί ἀπὸ τὸ 1824 ὡς τὸ 1830 δίδαξε στὸ Λύκειο Richelieu τῆς Ὁδησοῦ Φιλολογία καί Ρητορικὴ, ἐνῶ συγχρόνως εἶχε διορισθεϊ «ἐνεργόν μέλος» τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσειοῦ τῆς πόλης.28 Μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἐπανῆλθε — ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς— στὴν Ἑλλάδα καί ἀπὸ τὸ 1838 ὡς τὸ 1841 δίδαξε τὴ γαλλικὴ γλῶσσα στὸ νεοσύστατο Γυμνάσιο τῆς Ἐρμούπολης.29 Στὰ ἐπόμενα χρόνια κινήθηκε ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα καί στὴν Κωνσταντινούπολη καί τὸ 1844 ἐξέδωσε τὸ βραχύβιο περιοδικὸ Ὁ Φανὸς τῆς Μεσογείου30 (ἐκδό-

25. Ὑπόμνημα, σ. 7.

26. Ὑπόμνημα, σ. 9.

27. Ἡ πληροφορία τοῦ Page1 ὅτι εἶχε μνηθεϊ στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, διέκοψε τίς σπουδές του μέ τὴν κήρυξη τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 καί ὡς Ἱερολοχίτης πολέμησε στὴ Μολδαβία δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τίς πηγές. Στὸν ἀναλυτικὸ ἐξ ἄλλου κατάλογο τῶν 1002 ἀγωνιστῶν, πού κατέφυγαν στὴ Ρωσία μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος τοῦ Ὑψηλάντη, τὸν ὁποῖο δημοσίευσε ὁ Nicolai Todorof, Ἡ βαλκανικὴ διάσταση τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Ἡ περίπτωση τῶν Βουλγάρων. Ἐνας κατάλογος ἀγωνιστῶν στὴ Μολδοβλαχία (Ἀρχεῖα Ὁδησοῦ), Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ἐπιμέλεια Γιάννης Καρας, Ἀθήνα 1982, σ. 193-294, δὲν περιλαμβάνεται τὸ ὄνομα τοῦ Πιτζιπίου, ἐνῶ παρέχονται λεπτομερῶς στοιχεῖα γιὰ 502 Ἑλληνες.

28. Ἐφημερίδα Αἰὼν 10 Ἰουλίου 1854, σ. 3. Βλ. καί σημείωση 8 στὴ σ. 339.

29. Βίκης Πάτσιου, Ἀἰξωπερικὰ σημεῖα φραγκισμοῦ καί σπουδῆ τῆς γαλλικῆς γλῶσσας στὴν ἀναπτυσσόμενη Ἐρμούπολη, περ. Συριανὰ Γράμματα, τεῦχ. 9 (1990) 28. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 22.

30. Σὲ ἄρθρο τοῦ Πιτζιπίου πού δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ Ἀποθήκη μέ τίτλο: «Αἱ κυβερνήσεις καί οἱ λαοὶ ἢ ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ τῆς Ἑλλάδος», πού ἀναφέρεται στὴν 3η Σεπτεμβρίου 1843, διαβάζομε: «Ἄλλ' ἤδη ἐσήμανεν ἡ ὥρα. Τὸ σημεῖον τῆς πολιτικῆς τελειοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἐδόθη, αἱ ἄλλοι πίπτουσιν αὐτόρρηκτοι ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν λαῶν ἢ πολιτικὴ πλάνη ὑποχωρεῖ εἰς τὰς ἀϊδίους

θηκαν μόνο τρία τεύχη) και την επίσης βραχύβια εφημερίδα *Ὁ Σωτήρ τοῦ 1845*. Τὸ 1847 ξαναγύρισε στὴ Σύρο καὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ χρόνου αὐτοῦ κυκλοφόρησε τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Ἀποθήκη τῶν Τερονῶν καὶ Ὠφελίμων Γνώσεων*· στὸν κατάλογο τῶν συνεργατῶν του περιλαμβάνονται τὰ ὀνόματα γνωστῶν ἀπὸ τὸ Λόγιο *Ἐρμῆ* λογίων (Γ. Αἰνιᾶνος, Κ. Ἀσωπίου, Νεοφ. Βάμβα, Γ. Γενναδίου), ἀλλὰ καὶ ἄλλων (Σοφ. Οἰκονόμου, Ἰ. Βενθόλου, Καλλ. Καστόρη, Ἰ. Ρίζου Ραγκαβῆ, Ἄνδρ. Μάμουκα).³¹

Ἀπὸ τίς μελέτες ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴν *Ἀποθήκη* σημειώνω μία μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ»,³² ἀποκαλυπτικὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Πιτζιπίου γιὰ τίς σχολές-ἐστίες τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ: στὸ «Ἅγιο Ὅρος ἀπλῆθος μαθητῶν συνέρρεε διὰ ν' ἀκροασθῶσι τὰ μαθήματα τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ πολυμαθοῦς Εὐγενίου [Βουλγάρεως]»· «ἡ Σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν ἐθεωρεῖτο καὶ πράγματι ἦτο μέχρι τοῦ 1810³³ τὸ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχολεῖον, ὅπου ἡ φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἐδιδάσκοντο κατὰ τὴν νεωτέραν Εὐρωπαϊκὴν μέθοδον». Ἀντίθετα στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία «αἱ νεώτεραι γνώσεις ἦσαν ἀποκεκλεισμένα» καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Σέργιος Μακραιὸς³⁴ μὲ τὸ βιβλίον του τὸ ἀπειραφόμενον *Τρόπαιον κατὰ Κοπερνίκου* προσεπάθει νὰ

λάμψεις τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὅλης ἐν γένει τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς τὰ στήθη, ὡς ἐξ ἐνὸς ἠλεκτρικοῦ σπινθῆρος, πάλλουσιν ἤδη προσεγγίζοντα τὸ τέρμα τῶν ἀξιοδακρύτων σπαρχμῶν, τῶν κοινωνικῶν συμφορῶν τοῦ κόσμου».

31. Βασ. Βλ. Σφυρόερας, «Οἱ πρῶτες εφημερίδες τῆς Ἑρμοῦπολης. Φιλολογικὲς καὶ πολιτικὲς ἀνιχνεύσεις», στὸν τόμο *Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία, Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένον στὴ μνήμῃ τοῦ Κ. Θ. Δημαῦ, Ὁμίλος Μελέτης Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 1995, σ. 311-312.

32. *Ἀποθήκη*, ἀρ. 14 (Αὐγούστος 1848), σ. 169-173, ἀρ. 15 (Σεπτέμβριος 1848), σ. 204-206, ἀρ. 16 (Ὀκτώβριος 1848), σ. 209-221. Ὁ Πιτζιπίος στὸν κατάλογο τῶν δημοσιευμένων ὡς τὸ 1862 ἔργων του, ποὺ ἀναγράφονται στὸ ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου του «Ἀπάντησις εἰς τὸ τελευταῖον Παπικὸν θέσπισμα» (γιὰ τὸ ὅποιο βλ. παρακάτω σ. 348) ἀναφέρει τὴ μελέτη του αὐτῆ μετὰ τίτλο «Ἱστορία τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δημοσιευθὲν ἐν ἔτει 1845 [sic]».

33. Τὸ 1810 ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος. Γιὰ τὴ διδασκαλία του καὶ τοὺς λόγους τῆς ἀποχώρησής του βλ. Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, *Ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκῆπη τοῦ 18ου αἰῶνα* (πολυγραφημένη διδακτορικὴ διατριβή), Ἀθήνα 1983, σ. 51-62.

34. Γιὰ τὴ σχολαρχία τοῦ Σεργίου Μακραιὸς στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία (1778-1790) βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, τ. Β', Ἀθήνα 1971, σ. 55-58, ὅπου (σ. 58) καὶ ἡ τεκμηριωμένη ἀποψή του ὅτι «ὁ Μακραιὸς ἔθαψε τὴν Σχολὴν μὲ τὴν συντηρητικότητά του καὶ τὴν ἀνικανότητά προσαρμογῆς εἰς τὰ αἰτήματα τῶν νέων καιρῶν».

ἀναιρέση τὰ ἐπιστημονικὰ συστήματα αὐτοῦ καὶ τοῦ Νεύτωνος δι' ἐπιχειρημάτων ἀποδεικνυόντων παχυλοτάτην ἄγνοιαν τῶν στοιχείων τῆς Μηχανικῆς, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Φυσικὴ τοῦ Θεοτόκη ἐδιδάσκατο εἰς πολλὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος».³⁵

Ἡ ἔκδοσις τῆς Ἀποθίμης συνεχίστηκε στὴν Ἐρμούπολη ὡς τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1848 καὶ τὸ τελευταῖο τεῦχος τῆς τυπώθηκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1849 στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχε ἐγκατασταθεῖ ὁ Πιτζιπίος. Ἡ διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετη μὲ τὴν ἐκλογή του τὸ Μάρτιο τοῦ 1849 ὡς διευθυντῆ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σὲ μιὰ κρίσιμη στὴν ἱστορία τῆς περιόδου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ συχνὴ ἐναλλαγὴ διευθυντῶν τῆς μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ ἱκανοῦ Κυπρίου σχολάρχου τῆς πρώην Μεσημβρίας Σαμουήλ.³⁶

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ δύο ἀνέκδοτες ἐπιστολές³⁷ τοῦ καθηγητῆ τῆς Σχολῆς Νικολάου Εὐθυβούλης³⁸ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τὸν ἐξ Οἰκονόμων, πού ἀπὸ τὸ 1834 εἶχε ἔλθει στὸ Νάυπλιο,³⁹ ὁ διορισμὸς τοῦ Πιτζιπίου εἶχε προταθεῖ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Καραθεοδωρῆ, μέλος τῆς Ἐφορείας τῆς Σχολῆς, καὶ ἀπὸ τὸ θεῖο του Στέφανο Καραθεοδωρῆ — καὶ οἱ δύο ἦταν προσωπικοὶ γιατροὶ τοῦ σουλτάνου Ἀβδουλ Μετζιτ — καὶ ἡ πρότασις, παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις μελῶν τῆς Ἐφορείας, ἐγένετο ἀποδεκτὴ «ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἀνυψώσεως τῆς Σχολῆς καὶ κρείσσοнос διαρρυθμίσεως τῶν κατ' αὐτήν».⁴⁰ Στὴ σχολαρχία παρέμεινε μόνο τρεῖς μῆνες, ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1849, ὅταν ἐκδηλώθηκαν ταραχές, γιὰ τὶς ὁποῖες λεπτομέρειες μᾶς παρέχει ὁ Εὐθυβούλης.

Στὴν πρώτη ἐπιστολῇ (2 Ἰουνίου 1849) γράφει: «Ἡ σχολὴ τοῦ Κουρούτζεσμε διελύθη. Ὁ Πιτζιπίος τὸ κατώρθωσεν. Αἰτία εἶναι ὁ Κωνστ. Καραθεοδωρῆς παραλαβὼν καὶ τὸν χρηστὸν θεῖον αὐτοῦ διὰ νὰ καθιδρύ-

35. Ἀποθίμη, ἀρ. 14, Αὐγούστος 1848, σ. 171.

36. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 132, 174.

37. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Κώστα Λάππα, ὁ ὁποῖος ἔθεσε στὴ διάθεσή μου τὶς ἐπιστολές αὐτὰς πού σώζονται στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκελος V, ἀρ. 711 καὶ 713 (στὸ Κέντρο Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

38. Ὁ Εὐθυβούλης δίδασκε φιλοσοφία στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία (Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 130, 170, 178 κ.ά.).

39. Βλ. τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Κώστα Λάππα στὸ βιβλίον *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων*, Ἀλληλογραφία, τόμος πρῶτος 1802-1817. Ἐπιμέλεια Κώστα Λάππας - Ρόδη Σταμούλη, Ἀθήνα 1989, σ. μγ'.

40. Βλ. Μ. Δ. Χαμουδοπούλου, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* ἔτος Α' (1881) 324.

σωσι τοιοῦτον Διευθυντὴν καὶ νὰ τὸν διακρατήσωσιν. "Όταν ἔλθῃς ἐδῶ θέλεις τὰ μάθει ἀκριβῶς. "Ἦδη δὲν δύναμαι νὰ τὰ περιγράψω λεπτομερῶς, διότι εἶμαι θλιμμένος διὰ τὸ πρᾶγμα». Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται συνοπτικά στὰ γεγονότα καὶ προσθέτει ὅτι «οἱ Καραθεοδωρίδαι, αἰσχυρόμενοι ἐφ' οἷς ἔπραξαν, θέλουσι νὰ δεῖξωσιν ὅτι ὁ Πιτζιπιὸς εἶναι φρόνιμος καὶ ἕτερα ἐκίνησαν· ἔκαμαν τὸν Πάτροκλον⁴¹ νὰ παραιτήσῃ· ἤδη ζητοῦσι καὶ τὴν ἐμὴν παραίτησιν [...] Ἐδιώχθη καὶ ὁ Σαμουὴλ ἐκ τῆς Σχολῆς, κλαίων αὐτός!»⁴²

Λεπτομερέστερα περιγράφονται τὰ Πιτζιπιακὰ στὴ δευτέρα ἐπιστολή του, τῆς 16ης Ἰουνίου 1849: «Ὁ ἐξωλέστατος Πιτζιπιός, ἀφοῦ προσέβαλεν ἀνοήτως διδασκάλους καὶ μαθητὰς [...] καθύβριζε τοὺς μαθητὰς μὲ τὰς πλέον καπηλικὰς ἀδολεσχίας ἀναμασώμενος ὅτι εἶναι ὁ ἀπόλυτος μονάρχης τῆς Σχολῆς καὶ ὅτι δὲν φοβεῖται κανένα καὶ ὅτι ὅλους τοὺς ρίπτει ἀπὸ τοὺς τοίχους καὶ ὅτι, ὡς μία ἄμαξα, συντρίβει τὰ παρατυχόντα πετράδια κτλ. κτλ. Αἴφνης οἱ μαθηταί, ἀφηνιάσαντες καὶ ἀγανακτήσεως ἐμπλησθέντες, ἐξέσχισαν τοὺς νόμους καὶ τὰ πρωτόκολλά του» καὶ μετὰ τὴν ἀποβολὴ ἑξὶ μαθητῶν οἱ ὑπόλοιποι ἀπειλήσαν ὅτι θὰ ἐγκαταλείψουν τὴ Σχολή. Τότε —συνεχίζει ὁ Εὐθυβούλης— «ὁ προστάτης αὐτοῦ κύριος Κωνστ. Καραθεοδωρίδης μετὰ καὶ τοῦ θείου αὐτοῦ ἠθέλησαν νὰ μεταχειρισθῶσι βίαν καὶ νὰ διασπάσωσι τὴν φάλαγγα τῶν μαθητῶν. Τοὺς ἐκτύπησαν μὲ καβάρηδες [: ἔνοπλους κλητῆρες], μὲ ρόπαλα καὶ ἦν αἰσχρὸν πρᾶγμα καὶ φρικτὴς ἄξιον [...] νὰ βλέπη τις τοὺς μαθητὰς, μικροὺς καὶ μεγάλους δερομένους ὑπὸ Τούρκων ὑπηρετῶν».

Παρὰ τὴν προσπάθεια τῆς Συνόδου νὰ ἀποκαταστήσει τὴν τάξη, οἱ διαμαρτυρίες συνεχίστηκαν καὶ ἐκτὸς τῆς Σχολῆς, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ μαθητὲς («ἔφυγον ὅλοι ἀπὸ τοὺς τοίχους»). Τελικὰ ὁ Πιτζιπιός, «ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον ἐξήμεσαν κατὰ τῆς Σχολῆς αἱ Ἐριννύες τοῦ Ἄδου», ἀπομακρύνθηκε ὕστερα ἀπὸ «διαμήνυσιν» τῆς Πύλης πρὸς τὸν Πατριάρχη, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας συνοψίζει ὁ Εὐθυβούλης. Παραθέτω ἀπόσπασμα: «Πρέπει οἱ διδάσκαλοι καὶ ὁ διευθυντὴς νὰ εἶναι ἀμέμπτου διαγωγῆς, ὁ δὲ Πιτζιπιὸς λέγεται καὶ ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ἐξωλέστατος. Ἄραγε ἐπίτηδες τὸν ἐξελέξατε διὰ νὰ εἰσάξῃ ἐπαναστατικὸν

41. Ὁ Ἰ. Φ. Πάτροκλος, καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας, ὑπέβαλε τὴν παραίτησή του στὴς 15 Μαΐου 1849, στὴν ὁποία ἔγραφε: «ὡς ἐκ τῆς δυσμενείας τοῦ νεοκαταστάτου διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς [τοῦ Πιτζιπιίου] γίνονται προσβολαὶ κατὰ τῆς διδασκαλικῆς μου ὑπολήψεως καὶ διὰ δολίων εισηγήσεων πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ διαβολῶν κινδυνεύει ἡ φιλοτιμία μου» (Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 173-174).

42. Βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 131.

πνεῦμα εἰς τὴν νεολαίαν καὶ διὰ τοῦτο, καὶ ξένης Αὐλῆς ὄντα, τὸν ἐξελέξατε;». Σὲ δεύτερο γράμμα ἡ Πύλη ἐπέπληττε τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἐκρυθμὴ κατάστασι πού εἶχε δημιουργηθεῖ, ζητοῦσε «τὴν ἔξωσιν τοῦ Πιτζιπιουῦ χωρὶς ἄλλοι» καὶ ἀπειλοῦσε ὅτι ἂν δὲν ἀπομακρυνθεῖ «θὰ στείλη τέσσαρες καβάσγηδες νὰ τὸν διώξωσι».⁴³

Μετὰ τὴν ἀποπομπὴ τοῦ Πιτζιπιίου τὸ 1849 ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, ἡ ὁποία ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο πού παραθέσαμε πραγματοποιήθηκε ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τῆς Πύλης, ὁ «ἐξωλέετατος» διευθυντῆς τῆς Σχολῆς διορίσθηκε τὸν ἴδιο χρόνο ἀπὸ τὸ σουλτάνο *Secrétaire de sa commition imperiale pour l'application du Tanzimat dans les provinces de la Roumelie*⁴⁴ καὶ στὶς 17 Νοεμβρίου 1850 τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ *μ π έ η*!⁴⁵

Τὸ 1852 ὁ Πιτζιπίος ὑπηρετοῦσε στὸ Βατικανὸ «ὑπὸ τὰς ἀμέσους ὁδηγίας» τοῦ πάπα Πίου Θ'⁴⁶ καὶ τὸν ἴδιο χρόνο ἐκδόθηκε στὴ Μάλτα τὸ βιβλίον τοῦ *Ὁ Ἀνατολικὸς Χριστιανὸς ἢ Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς ἐνεστώσης Κυβερνήσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς διαγωγῆς τοῦ Κλήρου αὐτῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν ὑπὸ τὸν Πατριαρχικὸν τοῦτον θρόνον διατελούντων λαῶν*,⁴⁷ λίβελλος κατὰ τοῦ Πατριάρχῃ Ἀνθίμου Δ' καὶ τῶν «λεγομένων συνοδικῶν γερόντων», πού γιὰ τὶς παρεκτροπές τους ἀπὸ τὶς Ἀποστολικές διατάξεις, ἀπὸ τοὺς Κανόνες τῶν Ἱερῶν Συνόδων καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων «θεωροῦνται ἀυτοκαθαιρούμενοι καὶ χωρισμένοι ἀπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».⁴⁸ Παρὰ τὴ δριμύτατη, ἐν τούτοις, ἐπίθεσή του ἐναντίον τῆς «Διευθύνσεως τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», πού μὲ τὶς πράξεις της «παγιδεύει τοὺς ἀπλουστέρους τῶν χριστιανῶν καὶ καταστρέφει τὴν ἡθικὴν ὑπαρξίν τοῦ Ὁρθοδόξου Ἀνατολικοῦ λαοῦ»,⁴⁹ ἐξαίρει τὴν ἀντοχὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, πού μετὰ τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας προτίμησε ἀνὰ

43. Γιὰ ἄλλες ἐκδοχὲς βλ. Δημ. Τζιόβα, *ὁ.π.*, σ. 20.

44. Τὴν πληροφορίαν ἔχομε ἀπὸ τὸν ἴδιο στὸ βιβλίον τοῦ *L'Orient. Les réformes de l'empire byzantin* (Παρίσι 1858), σ. I καὶ 105.

45. Ἐφημερίδα *Αἰὼν* 10 Ἰουλίου 1854.

46. Τὴν πληροφορίαν παρέχει ὁ ἴδιος στὴν «Ἀπάντησιν εἰς τὸ τελευταῖον Παπικὸν θέσπισμα» (1862), σ. 1-2.

47. Βλ. Δημ. Τζιόβα, *ὁ.π.*, σ. 22, ὅπου ἀναδημοσιεύεται χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον.

48. *Ὁ Ἀνατολικὸς Χριστιανός*, σ. 23 καὶ 24.

49. *Ὁ.π.*, σ. 39.

στερηθῆ τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς βάρβαρον ζυγὸν δουλείας παρὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν παραδεχόμενος τὸ Δυτικὸν δόγμα», ἀλλὰ καὶ «ἀπέκρουσε πάσας τὰς προσηλυτικὰς προτάσεις τῶν Λουθηροκαλβίνων» καὶ δὲν παρασύρθηκε σὲ ξένα δόγματα.⁵⁰

Στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου μὲ τίτλο «Περὶ τῶν Ἀπαλλακτηρίων τῆς Κολάσεως, τῶν δημοσίων πωλουμένων ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, πρὸς ἄφρασιν ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν ἐγκλημάτων τῶν τεθνεώτων»⁵¹ κατηγορεῖται τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὰ «ἐκδιδόμενα Ἀπαλλακτήρια» —τὰ συγχωροχάρτια⁵²— ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, κατὰ τὸν Πιτζιπίο, ὅτι ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Συνοδικοὶ «εἶναι ἐν συνειδήσει καὶ ἀδιστακτικῶς πεπεισμένοι ὅτι ἀληθῶς ὑπάρχει τὸ παρὰ τῶν Δυτικῶν δοξαζόμενον Καθαρηθριον, ὅπου μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ μένουσι φυλακισμένα» καὶ ἀπὸ ὅπου μποροῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν «ἀδὲ ἐλεημοσυνῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν δεήσεων».⁵³ Ἄς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ Πιτζιπίος γράφοντας γιὰ τὴν Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ χρησιμοποιεῖ συχνότατα τὶς φράσεις «ἡ Ἐκκλησία μας», «ἡ ἅγια ἡμῶν Ἐκκλησία», «ἡ Διεύθυνσις τῆς Ἐκκλησίας μας».

Παρέμενε ἐν τούτοις στὴν ὑπηρεσία τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὸ 1853 μὲ τὴν παρότρυνση καὶ τὴν ἔμπνευση τοῦ Πάπα ἴδρυσε τὴ «Χριστιανικὴ Ἀνατολικὴ Ἐταιρεία»,⁵⁴ ποὺ σκοπὸ εἶχε «τὴν ὀρθοσκευτικὴν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνθρώπων τῶν Ἐκκλησιῶν». Τὴν Ἐταιρεία αὐτὴ θὰ προστάτευε ὁ πάπας καὶ ὁ Πιτζιπίος ὀριζόταν «Καθιδρυτὴς καὶ Γενικὸς Διευθυντὴς» τῆς. Ἡ στενὴ συνεργασία του μὲ τὴν ἡγεσία τοῦ Βατικανοῦ συνεχίστηκε ἐπὶ δέκα χρόνια ὡς τὸ 1862: τὸ 1855 στὸ τυπογραφεῖο τῆς Propaganda Fide τυπώθηκε τὸ βιβλίο του *L'Église Orientale. Exposé historique de sa séparation et de sa réunion avec celle de Rome*,⁵⁵ στὸ ὁποῖο ὑποστηρίζεται ὅτι τὸ σχίσμα «προῆλθεν ἀπὸ συμφέροντα ὅλων διό-

50. Ὁ.π., σ. 4.

51. Ὁ.π., σ. 56.

52. Γιὰ ἐνίσχυση τῶν θέσεών του ὁ Πιτζιπίος παραθέτει (σ. 61-63) καίμενο Ἀπαλλακτηρίου» ποὺ εἶχε χορηγήσει ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀνθίμος Δ'. Γιὰ τὰ «συγχωροχάρτια» τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων βλ. τὴν πολὺ καλὴ μελέτη τοῦ Φιλίππου Ἡλιοῦ, «Συγχωροχάρτια», περ. *Τὰ Ἱστορικά*, τ. Α', τεύχος 1 (Σεπτέμβριος 1983) 35-84, ὅπου καὶ λεπτομερὴς ἀναγραφή τῶν «Συγχωροχαρτιῶν» ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ 1653 μέχρι τὸ 1955.

53. Ὁ Ἀνατολικὸς Χριστιανός, σ. 65.

54. Βλ. Δημ. Τζιόβα, ὁ.π., σ. 23 καὶ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 25.

55. Τὸν πλήρη τίτλο τοῦ βιβλίου βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 33. Βλ. καὶ Δημ. Τζιόβα, ὁ.π., σ. 23-24.

λου, ἀπὸ συμφέροντα ἀπλῶς καὶ μόνον κοσμικὰ» καὶ ἀπὸ τῆ φιλοδοξία τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Κηρουλαρίου καὶ ὅτι ἡ διαιώνισή του ὀφείλεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων στὴν ἀμάθεια, στὴν ἀνικανότητα καὶ στὴν προκλητικὴ γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους τακτικὴ τῶν μισιοναρίων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Τῆ ρήξη τοῦ Πιτζιπίου μὲ τὸ Βατικανὸ προκάλεσε τὸ «Θέσπισμα» τοῦ πάπα Πίου Θ' τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1862, μὲ τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε «Διαρκὴς ἐπιτροπὴ μέλλουσα νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν μέσων τῆς μετὰ τῆς Ρώμης ἐνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», μέλη τῆς ὁποίας θὰ προέρχονταν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν «Propaganda Fide». Μόλις ἔφθασε ἡ εἶδηση στὸ Βουκουρέστι, ὅπου βρισκόταν ὁ Πιτζιπίος, ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Προκαθήμενο τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (15 Ἰανουαρίου 1862), ἡ ὁποία ἐκδόθηκε μὲ τὸν τίτλο «Ἀπάντησις εἰς τὸ τελευταῖον Παπικὸν θέσπισμα περὶ τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς». Ὑπενθυμίζει τὶς προσπάθειες ποὺ εἶχε καταβάλλει ὡς Διευθυντῆς τῆς «Χριστιανικῆς Ἀνατολικῆς Ἐταιρείας» γιὰ τὴν «Ἐνωσι τῶν Ἐκκλησιῶν»,⁵⁶ ἐπαναλαμβάνει τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν, ὅπως τοὺς εἶχε καταγράψῃ στὸ βιβλίον του *L'Église Orientale* καὶ ὑποβάλλει τὴν πρότασι γιὰ σύγκλησι Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ συμμετοχὴ τῶν Καθολικῶν, τῶν Ὀρθοδόξων (τῶν «Ἀνατολικῶν») ὅπως τοὺς ὀνομάζει) καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων στὸ Ἰάσιο ἢ στὸ Βουκουρέστι τῆς Ρουμανίας, ποὺ οἱ κάτοικοί της «ἔχουσι τὸ μέγα αὐτῶν καύχημα τὸ ὅτι κατὰγονται ἀπὸ Λατινικὴν φυλὴν καὶ πανταχοῦ τοῦ τόπου ἀπαντᾷ τις μνημεῖα τῶν κατακτήσεων καὶ τῆς δόξης τῆς ἀρχαίας Ρώμης».⁵⁷

Ὁ πάπας ὄχι μόνον ἀγνόησε τὴν ἀπάντησι τοῦ Πιτζιπίου, ἀλλὰ καὶ ἀπηύθυνε στὶς 11/23 Ἀπριλίου ἐγκύκλιον (πρὸς τοὺς Ἀνατολικοὺς πολὺ παραλογωτέραν διὰ πάντα νοῦν ἔχοντα ἄνθρωπον καὶ ὑβριστικωτέραν ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνης, δι' ἧς παρεπίκρανε αὐτὴν ἐν ἔτει 1847 κατὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ), ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ Πιτζιπίος σὲ ἐγκύκλιό του πρὸς τὰ μέλη τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολικῆς Ἐταιρείας στὶς 2/14 Ἰουνίου 1862⁵⁸ καὶ συγχρόνως ἀπέβαλε τὸν πάπα ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς κηρύττων αὐτὸν «ἀλλότριον καὶ ξένον πρὸς πάντα τὰ μέλη αὐτῆς») ἐπειδὴ «ἀπεπλανήθη εἰς τὸν δαίδαλον τῆς αὐθαιρε-

56. «Ἀπάντησις», σ. 2.

57. «Ἀπάντησις», σ. 21.

58. Ἡ «Ἐγκύκλιος» ἐκδόθηκε σὲ φυλλάδιον 26 σελίδων στὸ Βουκουρέστι (1862) στὴ γαλλικὴ καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 35.

σίας και τοῦ ρωμαϊκοῦ δεσποτισμοῦ) και «ἐνεργῶν ὡς δῆθεν ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης ἀπεσικίρτησε και ἐξετραχλήσθη εἰς παιδαριώδεις και ἀντι-χριστιανικὰς πράξεις». ⁵⁹

Στὴν ἴδια ἐγκύκλιο ὁ Πιτζιπίος ἀνακοινώνει ὅτι θὰ προτείνει στὴ Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἢ στὴ Σύνοδο τῆς Πετροπόλεως ἢ τῶν Ἀθηνῶν ἢ και στὶς τρεῖς νὰ προχειρίσουν προσωρινῶς («ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι ἐπίσκοπον τῆς Ἀγίας Ἐδρας τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης») και στὴ συνέχεια «ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἢ αἱ ἱεραὶ Σύνοδοι τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Πετροπόλεως» θὰ ἐκλέξουν μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ρώμης και «θέλουσι χειροτονήσει αὐτὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». ⁶⁰

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ τοῦ Πιτζιπίου και γιὰ τὶς ἀναφερόμενες σὲ δογματικά και ἄλλα ἐκκλησιαστικά ζητήματα ἀπόψεις του: θεωρεῖ τὴν προσθήκη τοῦ *filioque* στὸ σύμβολο τῆς Πίστεως ἀυθαίρετη, μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ στηρίζονται σὲ ἱερὰ κείμενα και σὲ κανόνες τῶν Συνόδων, ⁶¹ και καταδικάζει τὴν ἀπαίτηση τοῦ πάπα νὰ τὸν ἀναγνωρίζουν ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ ἀντιπρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς και ἀπόλυτον ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας. ⁶²

Ὅπως εἶναι αὐτονόητο, τὰ γεγονότα τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὴν τρίμηνη διεύθυνσή της ἀπὸ τὸν Πιτζιπίο, ἢ προσέγγισή του και ἡ ὑπηρεσία του στὸ Βατικανό, οἱ παλινδρομήσεις του μεταξὺ Ὁρθόδοξης και Καθολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ μεταβαλλόμενες κατὰ περιόδους ἀπόψεις του γιὰ τὴν Ἐνωση τῶν Ἐκκλησιῶν ἐσκίασαν τὴν προσωπική του ζωὴ και προκάλεσαν τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀναφέρθηκαν στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνακοίνωσης. Εἶναι ἀσφαλῶς γεγονὸς ὅτι κάποια στιγμή ἀμφιταλαντεύθηκε μεταξὺ Ὁρθοδοξίας και Καθολικισμοῦ, δὲν προσχώρησε ὅμως σ' αὐτόν, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ κείμενά του, και βέβαια δὲν χειροτονήθηκε «μονσιγιόρος», ὅπως ἀνέφεραν δημοσιεύματα ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς. ⁶³

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Πιτζιπίου, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος προηγουμένως, ὑπάρχουν δυὸ ἀκόμη πού, ὅπως Ἡ Ὁρφανὴ τῆς Χίου, ἀγνοήθηκαν ὡς τὶς ἡμέρες μας. Ἐκδόθηκαν στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ

59. «Ἐγκύκλιος», σ. 2-3.

60. «Ἐγκύκλιος», σ. 10-11.

61. «Ἐγκύκλιος», σ. 13-15.

62. «Ἐγκύκλιος», σ. 16.

63. Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν 11 Μαΐου 1857 και Ἀυγὴ 11 Μαΐου 1857.

1850, σὲ μιὰ περίοδο πού ὁ συγγραφέας τους διαπίστωνε ἴσως ὅτι τὰ γεγονότα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Βαλκανικὴ γενικότερα —ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος καὶ τὰ ἀπελευθερωτικὰ κινήματα τοῦ 1854 στὶς ἀλύτρωτες ἑλληνικὲς περιοχὲς— ἀπαιτοῦσαν ἄλλες δραστηριότητες.

Τὸ πρῶτο, μὲ τὸν τίτλο «Ἐπόμνημα περὶ τῆς ἐνεστῶσης καταστάσεως καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ᾧ προσετέθη καὶ [τὸ ποίημα] ἡ Βουλὴ τοῦ Θεοῦ» (Παρίσι 1859) ἀναδημοσιεύθηκε, μαζὶ μὲ τὰ δυὸ μυθιστορήματά του, ἀπὸ τὸ Δημ. Τζιόβα πού τὸ χαρακτηρίζει «ἓνα ἀξιοπρόσεκτο δοκίμιο ἐθνικῆς αὐτογνωσίας καὶ κοινωνικῆς ἀνάλυσης» καὶ παρουσιάζει τὸν Πιτζιπίο ὡς «συνειδητὸ πατριώτη μὲ κριτικὸ νοῦ καὶ ἀποκαλυπτικὲς ἀπόψεις».⁶⁴ Τὸ ἴδιο κείμενο, κατὰ τὴν εὐστοχὴ ἐπισήμανση τοῦ Ἀποστόλου Σαχίνη, εἶναι «ἓνα ὠραῖα συγκροτημένο καὶ γραμμένο πολιτικὸ ἢ κοινωνιολογικὸ δοκίμιο μὲ ἀψογὴ συλλογιστικὴ καὶ μὲ ἀνάπτυξη λογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀπόψεων ἢ ἐπιχειρημάτων».⁶⁵

Στὸ δεύτερο, «Ἡ Ἀνατολὴ ἢ αἱ ἀναμορφώσεις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας» (Ἀθήνα 1860), ὁ Πιτζιπίος ἀποκαλύπτεται βαθὺς γνώστης τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὅπως διαμορφώθηκαν μετὰ τὴν Ἀλωσὴ τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ κυρίως μετὰ τὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης (1815). Ἰδιαιτέρα ἐπιμένει στὰ γεγονότα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα, στὴ συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ τοῦ 1856 καὶ στὴ σημασία τοῦ Χάτσι Χουμαγιὸν γιὰ τὸν ἀλύτρωτο καὶ τὸν ἐλεύθερο Ἑλληνισμό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου του, τῶν θετικῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν σημείων του, ἀφιερώνει 64 σελίδες (σ. 24-87) ἀπὸ τίς 160 συνολικὰ τοῦ βιβλίου.

Δὲν εἶναι δυνατὸ στὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ νὰ κριθοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Πιτζιπίου, πού χαρακτηρίζονται, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν Ἑνωσὴ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀπὸ οὐτοπισμὸ: γιὰ νὰ λυθεῖ τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα πρέπει «νὰ χριστιανοποιηθῆ ἡ Ἀνατολή». Αὐτὸ θὰ συμβεῖ ἂν ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Μετζιτ «μεταβάλλῃ τὸ ὄνομά του μὲ τὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο χριστιανικὸν ὄνομα» (σ. 156) καὶ ἐρωτᾷ: «Ἦτο εὐκολώτερον εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, τὸν ἔνδοξον θεμελιωτὴν αὐτῆς τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸν εὐκλεέστατον πάντων τῶν προκατόχων τοῦ Ἀπτοῦλ Μετζιτ, νὰ κηρυχθῆ Ἁριστιανός;» (σ. 157). Τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία θεωρεῖ καὶ ὀνομά-

64. Δημ. Τζιόβα, *ὁ.π.*, σ. 33.

65. Ἀποστ. Σαχίνη, «Ἐνας λόγιος τοῦ 19ου αἰώνα», περ. *Νέα Ἑστία*, τ. 141, τεῦχος 1671 (15 Φεβρουαρίου 1997) 223.

ζει Βυζαντινή, ἐφ' ὅσον περιλαμβάνει τὰ ἐδάφη της, καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς γλῶσσας τοῦ «Βυζαντινοῦ Κράτους» —τοῦ Ὀθωμανικοῦ— ἢ Ἑλληνικῆ «εἶναι ἢ γλῶσσα, ἣν ὀφείλει νὰ παραδεχθῆ ἡ Βυζαντινὴ (: Ὀθωμανικὴ) Κυβέρνησις ὡς γλῶσσαν ἐπίσημον, ἀφήγουσα κατὰ μέρος πάσας τὰς πολιτικὰς προλήψεις καὶ πάσας τὰς ἀγοραίας ζηλοτυπίας» (σ. 38).

Ἐς σημειωθεῖ τέλος ὅτι ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου, πού πραγματοποιήθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1858 μὲ τίτλο *L'Orient. Les réformes de l'empire byzantin*, εἶναι ἀφιερωμένη «A sa Majesté Imperial Abdul-Medjid 1er» καὶ στὸ ἀφιερωτικὸ κείμενο ἐξαιρῶνται οἱ ἀρετὲς καὶ οἱ ἰκανότητες τοῦ σουλτάνου. Ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου πού ὀφείλεται στὸν Ἐμμ. Ἰωαννίδη, φοιτητὴ τῆς Νομικῆς σχολῆς τότε, γνωστὸν ἀργότερα γιὰ τὰ ἀρχαιογνωστικὰ δημοσιεύματά του, ἀφιερώνεται ἀπὸ τὸν μεταφραστὴ —ἀσφαλῶς μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ Πιτζιπίου— «Τῆ ἱερᾷ σκιᾷ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ὑπὲρ Ἐλευθερίας καὶ πατρίδος μαρτυρησάντων, ἔθνικῆς εὐγνωμοσύνης ἐλάχιστον τεκμήριον».

Ὁ Πιτζιπίος ἀπομονωμένος ἀπὸ τὴν κοινωνία τοῦ καιροῦ του, περιφρονημένος ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, αὐτοκτόνησε στὶς 23 Σεπτεμβρίου 1869 κατὰ μία ἐκδοχὴ ἢ «ἐδολοφονήθη ὑπὸ Τούρκων ἢ Παπιστῶν», κατὰ τῆς ἐφημερίδας τῆς Ἀθήνας,⁶⁶ καὶ λησμονήθηκε. Ἡ ἐπανέκδοσὴ τῶν ἔργων του καὶ οἱ μελέτες πού δημοσιεύθηκαν πρόσφατα ἀνέστυραν ἀπὸ τὴν ἀφάνεια καὶ φώτισαν τὴν ἀμφίδρομη πορεία του ὡς συγγραφέα καὶ ὡς ἀνθρώπου, πού ἀποτελεῖ, ὅπως δῆποτε, ἰδιόζουσα περίπτωσις στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογιόσύνης.

ΒΑΣ. ΒΛ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ

66. Ἐφημερίδα Ἑκλεκτικὴ 30 Σεπτεμβρίου 1869, σ. 308. Βλ. ἐπίσης ἐφημερίδες Ἀλήθεια καὶ Ἀγὴ τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1869.